

1944 végén miniszteri tárcát kapott az ideiglenes nemzeti kormányban Később ugyan kitelepítettek, de a saját tanyájára, ami lehet, hogy nem volt nagyon kényelmes, de végeredményben mégis csak otthon volt. Veesenmayer, aki viszont minden magyarországi történés legfőbb ellenőre és felelőse volt a németek részéről, eredetileg 20 év börtönbüntetést kapott, de két év múlva szabadlábra került. A „magyar Eichmann”, aki a magyar felelősség rangsorában a hatodik vagy a hetedik szereplő volt a kormányzó, a miniszterelnök, a belügyminiszter, a belügyi államtitkárok és a csendőrség főembere után, halálra ítélték. Ferenczy bűnös volt, és abszolút értelemben minden bizonnyal büntetést érdemelt. Összehasonlításban, relatíve azonban nem állítható, hogy Justícia azonos paragrafusok szerint mérlegelt.

Ormos Mária

Várady Tibor

ZOKNIK A CSILLÁRON, ÉLETEK HAJSZÁLON – TÖRTÉNETEK AZ IRATTÁRBÓL

Fórum-Magvető, 2014. 264 o.

Szokatlan, ugyanakkor a történész szakma által nem ismeretlen műfajban – dokumentumprózában íródott Várady Tibor jogászprofesszornak az újvidéki Fórum Könyvkiadó és a budapesti Magvető közös kiadásában megjelentetett *Zoknik a csilláron, életek hajszálon – Történetek az irattárból* című kötete.

Kevés olyan komplex, az elmúlt egy évszázad sorsfordulóit szorosan és részletesen követő családi irattárról van ismeretünk, mint amilyen a délvidéki magyarság történetében kiemelkedő szerepet játszó becskerekai Várady jogászdinasztia. A több ezer iratcsomót tartalmazó családi irattár nem csupán jogi, hanem történelmi, ugyanakkor irodalmi jelentőségét a hagyaték teljes feltérképezése nélkül jelen pillanatban még csak megbecsülni sem tudjuk. Amit e sorok szerzője az általa látott dokumentumok alapján biztosan állíthat az az, hogy a Várady-irattár feldolgozása, az ott talált dokumentumok publikálása, illetve felhasználása egészen biztosan számos területen jelentősen bővíti, bizonyos aspektusból pontosítja, sőt egyes esetekben egyenesen revidálja is majd mindazon ismereteinket, amelyeket elsősorban a két világháború közötti időszakban, a kisebbségi magyar politikátörténetről tudunk. Jelen pillanatban mindez még a jövő feladata, ám a Várady Tibor által most kiadott kötet igen sajátos formában betekintést enged az irattárból kirajzolódó, a sorsfordulók szenvedélyeit is felölelő majd egy évszázados időszakra.

A Várady ügyvédi irodát 1893. november 15-én, a kiegyezés évében a begszentgyörgyi községhez tartozó Katalinfalván (szerbül Ravni Topolovac, németül Katherinenfeld) született Várady Imre alapította, aki a századforduló első éveiben több helyi lap alapításában (Nagybecskerekai Híradó: 1901–1908, Torontaler Volksblatt: 1905, Unser Blatt: 1906–1916, Délvidéki Újság: 1906–1910, Torontali Híradó: 1911–1912) is jelentős szerepet játszott. A család legidősebb tagja 1905-ben a nagypolitikába is bekapcsolódva, a Függetlenségi Párt listáján országgyűlési képviselő lett Budapesten. Az első világháború kitörését követően a népek együttélésének a szellemében vállalta el a letartóztatott és internált szerb politikusok és közéleti személyek védelmét. Az impériumváltást követően Várady Imre kiemelkedő szerepet játszott a bánági magyar művelődési élet kezdeti lépéseinek a megszervezésében, s ugyancsak fontos, sőt vezető helye volt a kisebbségi magyarság első politikai programjának kidolgozásában, illetve az 1922-es pártalapításban is. A többségi társadalom által sokszor gyanakvással kísért első kisebbségi magyar politikai szervezkedés, a Magyar Párt 1927-ben a szabadkai Strelicky Dénes mellett Várady Imrét küldte képviselőnek a belgrádi parlamentbe. A harmincas évek végén, a jugoszláv-magyar kapcsolatok javulásának periódusában, 1939-ben, Várady egyedüli magyarként, mint szenátor lett a belgrádi felsőház tagja. A politikai szerepvállalás mellett az ügyvédi iroda mindvégig működött, s ott nemcsak a legidősebb Várady, hanem fia József, majd jóval később unokája — kötetünk szerzője — Tibor is munkálkodott.

Mint arra már a fentiekben utaltunk, a most megjelent kötet, műfaját tekintve alapvetően dokumentumpróza. A szerző saját emlékein túl, családi naplókra és jogi esetekre támaszkodva tíz

fejezetben dolgozta fel azt a rendkívül izgalmas időszakot, amely a 20. század háborúi, hatalom- és nyelvváltásai közepette telt el egy olyan nemzetiségileg igen kevert vidéken, ahol gyakran szükségszerűen hol elmosódtak, hol pedig nagyon is előtérbe kerültek az etnikai határok, ahol a magyar és a szerb mellett jelentős szerepet játszott úgy a német-, mint a zsidó közösség.

Várady Tibor ezt az érdekes, számos részletében még nem, vagy alig ismert világot a jogi esetekre fókuszálva tárta fel és mutatja be olvasóinak, miközben hangsúlyosan jelennek meg azok a hatalmi technikák, egyéni, emberi magatartásformák, stratégiaeresések és válaszok, amelyek a kortól és ideológiai rendszerektől függetlenül, azokon átívelve a legtöbb esetben megdöbbentően hasonló módon ismétlődtek meg.

1944 szeptemberében járunk, amikor a közeledő Vörös Hadsereg hírére a Bánság nyugati vidékén már megjelentek a Románia területéről menekülő német családok, s a Wehrmacht is rövidesen megkezdte a visszavonulását. Ezzel az apokalipszisbe illő jelenettel indít a kötet, s Várady Imre naplórészletei révén pontos képet fest az olvasónak az akkori események egy-egy aspektusáról. Tegyük hozzá: a kötet idősíkjá nem egy adott, előre haladó keret mellett mozog, az abban történő ingázás alapjaiban a különböző, de még is egymáshoz hasonló jogi esetek mentén történik. A kötetet felvezető, látszólag csupán becsületsértési ügyként induló Ormos Mária kontra Mathias Albrecht perről azonban gyorsan kiderül, hogy a harci cselekmények felpörgése miatt gyakorlatilag már a megindítását követően szinte azonnal túlmutatott a pusztá peres eljárás. A perbe fogott Mathias Albrechtet bár nem tartozott a német polgári vezetők közé, a front közeledte mégis is elsodorta a vidékről. Míg a német megszállás alatt a zsidósághoz való tartozás jelentett kirekesztő besorolást, nem sokkal később már éppen fordítva állt a helyzet: a német etnikum szembe-sült ugyanezzel. Várady tehát arra mutat rá, s azt hangsúlyozza, a kötet indításaként, hogy a vegyes etnikumú bánsági keret 1941-ig alapvetően az elfogadott emberi viszonyrendszer szintjén mozgott. A németiség, a magyarság és a románság nem gerjesztette az indulatokat, a választóvonalakat tehát a mindennapi élet kihatásai, a férfiak és a nők közötti feszültség, s nem a politikai megfontolások jelentették. (A történelem relevanciájáról, 14–15) Ezt az alapvető képet írta felül az a tény, hogy a háború szele ismét elérte a Bánságot. A per azonban az újabb hatalmváltással járó bírósági struktúra ismételt átrendeződésével, valamint az etnikumok megváltozott alá- és fölérendeltségi helyzete miatt, akarva akaratlanul is kilépett a klasszikus polgári eljárásokból, s eleve más dimenzióba mozdult el, mivel az alperes hirtelen – egyik-napról a másikra való távozásával és a mindennapi élet súlypontjainak az eltolódásával gyakorlatilag értelmetlenné is vált annak a folytatása.

Míg a magánjogi peres eljárásoknál ez az abszurd világ a második világháború végén és azt követően szinte mindennapi lett, addig a hatalmi mechanizmusok tekintetében ismétlődések következtek be. A „lelkek diszpozícióját” – ahogy a szerző nagyapja annak idején fogalmazott, Várady három, térben és időben egymástól jól elkülöníthető, más-más korból vett dokumentum segítségével mutatja be. Ezekből lehet látni azt, hogy a mindenkor hatalom, ideológiai töltetétől függetlenül, nem egy esetben a polgárok legártalmatlanabb mulatozásában is azonnali sötét összeesküvést, minden kijelentésben, mozdulatban és élcben hazaáruló fenyegetést, izgatást, rombolást és etnikai gyűlöletet látott. (Egy kávéházi eset 1912-ben, 18.)

1912-ben a nagybecskereki magyar királyi ügyészség izgatás vádjával öt helyi szerbet fogott perbe, az ügyészségi indoklás szerint azért, mert a Rózsa nevű mulatóban állítólag Péter szerb királyt éltették. Az 1912-es perben a Várady Imre által védett vádlottakat végül felmentették. Harmincnégy évvel később, 1946 decemberében három magyarcsérnyei magyart immáron a jugoszláv hatalom fogott azért perbe, mert a vádirat szerint Kocsis Mária vendéglőjében fasiszta dalokat énekeltek. A védelmet ennél a pernél Várady József látta el, s alapvetően három évrre alapozva kérte a felmentést. Akárcsak az 1912-es pernél, itt is előkerült a szándék, azaz a dolus hiánya, mint indok. Ennek a pernek a vádlottjait végül nem mentették fel, csak a büntetést sikerült enyhíteni másfél évről hat hónapra. A harmadik történet a vajdasági magyar közéletben ma is ismert és gyakran emlegetett 1971-es Symposium-per, melyben Rózsa Sándort helyezték vád alá a *Mindennapi abortusz* című írása miatt. Az ügyészség szerint a cikk ellenséges propagandát, nemzetiségi- és faji gyűlöletkeltést, felforgatást, a polgárok nyugtalanítását és az állam tekintélyének megsértését valósította meg. Ebben a perben a folyóirat védelmét — a fenyegetések ellenére — immáron a kötet szerzője, Várady Tibor látta el. A személyes érintettség miatt érthető, hogy erről az ügyről részletesen is szól. Várady a saját élményein és tapasztalatain keresztül mutatja be a bátorság mutatóinak csökkenését, a veszély módosulásával járó emberi magatartás változását, az álláspontok idomulását, s az érintettek elhallgatását is. Rózsát egyébként 1972-ben

nagy nemzetközi felhárdulást kiváltva végül három év szigorított börtönbüntetésre ítélték, Tolnai Ottó szerkesztő feltételes büntetést kapott.

Semmi sem feledtet jobban egy háborút, mint egy másik háború. (Házkutatások, nyelvhasználat és internálások, 38.) Ezzel a megállapítással indít a szerző akkor, amikor az egykori szerb kisebbséggel kapcsolatos magyar fellépést és a szerb értelmiség gondolkodásmódját vizsgálja, illetve az impériumváltás következtében módosuló nyelvhasználat és a nyelvváltozás alakulásának történeti síkjára fókuszál. Az olvasó itt szerez tudomást arról, hogy a szerző nagyapja 1914-ben a magyar hatóságok által internált szerbeket védte. Ezzel kapcsolatban a nemzetiségi gyűlöletre való izgatás, felségsértés elkövetésére irányuló szövetség és bujtogatás vádjával a szerb értelmiségiek ellen folytatott eljárás során tartott házkutatások jegyzőkönyveit mutatja be, amelyekből a klasszikus nemzetállami törekvések képe rajzolódik ki. „Különös így közlelő látni a szerb kisebbségi sorsot és retorikát, a bátorság és óvatosság sajátos színezetű képleteit — és mindezt abban a környezetben, ahol én később magyar kisebbségiként nőttem fel” (Házkutatások az I. világháború alatt és ezek eredményei, 41) — írja mindezzel kapcsolatban Várady. A következő dokumentum Ujvári Adolf fakereskedő perén keresztül a nyelvhasználat és a nyelvváltozás alakulását mutatja be. Ujvári még a háború évében 1914-ben és 1915-ben épületfaanyagot szállított le Torontál vármegye alispánjának, Jankó Ágostonnak. A háború miatt azonban az építkezés leállt, a leszállított anyag viszont nem került vissza tulajdonosához. Az 1920-ban kezdődő per azonban már teljesen más körülmények és más hatalom regnálása alatt indult meg. Így történt meg, hogy az ezzel kapcsolatos első dokumentumok még teljes egészében magyarul íródtak. Aztán már szerbül, de a magyar helyesírás szabályaival, végül 1920. december 21-én teljes lett a váltás. A bíró még most is Kis János, a neve viszont már Jovan Kis-re változott, az ezzel kapcsolatos idézés már cirill betűkkel íródott, az alperes neve is változik, csak éppen a nevét felejtették el szerbesíteni.

Várady kötete azonban nem ragad le a magyar-szerb, szerb-magyar viszonyrendszer taglalásánál, sőt éppen azon túllépve, olyan területekre kalauzolja el olvasóját, amelyek „(...) gyermekkoromban még részei voltak valamilyen becskerei valóságnak. Ma ez a valóság is eltűnt. Aztán tanúi letünk még egy közösség eltűnésének. Kortársaim is, én is — ki többet, ki kevesebbet, de — tudunk még németül. Becskereken három nyelven beszéltek az emberek. Ez volt a természetes. A német identitás a háború utolsó éveiben és háború utáni első években vált tehetetellé. Mint a zsidók esetében is, itt is létfonosságúvá váltak a hovatartozás mércéi, a többféle kötődés elbírálása. (...) Emlékszem, hogyan fogytak a gimnáziumi évek során a német nevű osztálytársak. A zsidó közösség után eltűnt Becskerekről a német közösség is.” (Három becskerei történet 59–61.)

1941-ben, amikor a Bánság német fennhatóság alá került, elsőként a zsidókat érték retorziók. Nem kerülhette el a sorsát az Eckstein család sem, amelynek vagyonát a német hatóságok elkobozták. A család tagja, Eckstein Lili azonban túlélte a háború borzalmát, kálváriája viszont nem ért véget. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a német vezetéknévű családoknak most azt kellett bizonyítaniuk, hogy nem németek, vagyis a kötetben hozott konkrét esetben Eckstein Lilinek azt kellett igazolnia, hogy zsidó, s nem német volt, s nem működött együtt a német megszállókkal. A helyzetet viszont az is bonyolította, hogy az új hatalom nem akarta figyelembe venni a „fasiszta dokumentumokat”. (Kartonruhák és sorsok, 67.) Csakhogy, az eredetileg az Eckstein család tulajdonában lévő bőrgyár vélhetőleg a háború alatt a német hatóságoknak is szállított árut, s mindez megnehezítette a vagyon visszaszámzást is. A megbélyegzést végül sikerült levetkőzni, az államosítás viszont maradt. Bár erről Várady nem tesz említést, tudjuk, hogy a szabadkai levéltári adatok szerint hasonló esetek a Bácskában is szép számban voltak. A szabadkai Fenyves család holokausztot túlélő tagjai, akik 1941-ig a híres Minerva nyomda és a Bács megyei Napló tulajdonosai voltak, hasonló tortúrán mentek keresztül.

Várady több helyen is részletesen megemlékezik a becskerei zsidóságról, saját gyermekkori emlékein túl és meleg szívvel idézi fel a Freund-Baráth családot is, akinek elkobzott házrészét viszont már a jugoszláv hatóságok utalták ki a magyar iskola céljaira. Hosszasan szót ejt Messinger Karolinról, a nagy hírű becskerei gimnázium- és kollégium alapítójáról, aki 1942-ben halála előtt vagyonát a Bánati Magyar Kulturális Szövetségre hagyta.

A negyvenes évek jogi abszurditását, a megszokott koordinátarendszerek felülíródását mutatják be részletesen a kötetben ismertetett különböző válóperek is. Míg 1941 és 1944 között többnyire a német nemzetiségűek kérték a válás kimondását általában zsidó házastársuktól, 1944 után a szerep aztán felcserélődött, s immáron a nem német házastársak kérvényezték mindezt. Maga a szerző utal arra, hogy ezek a válóperek egyes esetben valóságok, ugyanakkor az esetek többségében álválóperek voltak, amelynek a célja a családi vagyon megmentése volt. A perek többsé-

gének közös vonása az, hogy úgy a német megszállás, majd a partizánhatalom alatt a legtöbb esetben az 1894-es magyar házassági törvény 80-ik paragrafusának különböző szakaszai alapján kérték a válás kimondását.

A hatalmi érdekek előtérbe kerülése, az örület abszurdításának egyik igen érdekes példája a kötetben részletesen ismertetett német Holczer, született Grafius Herta válópere, férje, a zsidó-származású Karl Holczer ellen (Zsidó férjek, német és magyar feleségek – Egy zsidó férj és egy német feleség (11 933. számú akta) 229–234.) Nem mélyednénk itt és most el a per részleteinek ismertetésében, csupán arra a paradox helyzetre kívánunk rámutatni, ami a per körül kialakult. A tárgyalás során a válópert indító feleség a lányának és magának is részt követelt a vagyonból. Csakhogy, ekkorra a zsidótörvények értelmében Karl vagyona elkobzásra került, ő maga pedig már koncentrációs táborban raboskodott. Így a perelt fél már nem a rabságban szenvedő férj, hanem a német birodalom lett, amely az adott helyzetben az elkobzott vagyont birtokolta, azaz, a perbe bevont német hatóságok vitatták el a német származású feleség vagyoni jogi követeléseit.

Az 1944-es fordulatot követően aztán felcserélődtek a szerepek, s immáron a németiséghez való tartozás jelentett nem egy esetben elviselhetetlen terhet. Ismétlődtek az 1941–1944 közötti válóperek, csak éppen fordított előjellel, de megkezdődnek a fordított, immáron a németek kárára történő vagyonelkobzások is, s mint arra már utaltunk, nem egy esetben olyanok is bajba kerültek, akik zsidók, vagy magyarok voltak, csak éppen a nevük volt német. Az állampolgárság és a múltból való elbocsátás egyéni tragédiáinak a bemutatásán túl a szerző szót ejt a németiséget ért megtorlásról, a Kulturbundról, a DMKSZ (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség) és a BMKSZ (Bánsági Magyar Közművelődési Szövetség) jogi besorolásáról, megítéléséről is.

Megannyi emberi sors, személyes dráma, tragédia, politikai per, néha sikeres fordulattal véget ért valós történet bemutatása mellett Várady kötetének olvasása során nem egy esetben Márai jut eszünkbe. Nem véletlenül, mert akárcsak a nagy író, úgy kötetünk szerzője is bizonyos értelemben élő szemtanúja, szemlélője társadalmi osztályának, ebben az esetben a szebb kort megélt, kulturális élettől pezsgő, polgári Becskerek — a zsidók, a németek, s — napjainkban a magyarság eltűnésének. Váradyban ennek ellenére sem működnek az indulatok, kiegyensúlyozottságával és objektivitásával ő csak a múlt hírvivője kíván lenni, s ezt végül maradéktalanul teljesíti is.

Bízunk benne, hogy a most megjelent kötetnek hamarosan lesz folytatása is, annál is inkább, mert a precíz és közérthetően bemutatott jogi esetek mentén hiteles, világos rálátást, történelemképet kapunk egy olyan vidékről és tájról, amely az elmúlt időszakban — megítélésünk szerint igazságtalanul — elkerült, vagy talán sosem volt igazából az érdeklődés fókuszában.

Dévavári Zoltán

DAS HABSBURGER-TRAUMA

Das schwierige Verhältnis der Republik Österreich zu ihrer Geschichte
Clemens Aigner – Gerhard Fritz – Constantin Staus-Rausch (Hg.)
Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2014. 147 o.

A HABSBURG-TRAUMA

Az Osztrák Köztársaság kínos viszonya saját történelméhez

Robert Kriechbaumer

ZWISCHEN ÖSTERREICH UND GROSSDEUTSCHLAND

Eine politische Geschichte der Salzburger Festspiele 1933–1944
Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2013. 445 o.

AUSZTRIA ÉS NAGY-NÉMETORSZÁG KÖZÖTT

A Salzburgi Ünnepi Játékok politikai története

KÉT KÖTET A MONARCHIA TOVÁBBÉLÉSÉRŐL A KÖZTÁRSASÁGI AUSZTRIÁBAN

Lassan száz éve, hogy a darabokra szabdalt/szakadt Monarchia helyén önálló nemzetállamok jöttek létre, mégis a köztársasági Ausztria Habsburgokhoz való viszonya máig ellentmondásos. Egyrészt Mária Terézia vagy Ferenc József a mai állam identitásának is nélkülözhetetlen,